ΔΗΜΗΤΡΗΣ Π. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΣΜΟ-ΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΒΙΟ-ΙΣΤΟΡΙΑ: ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Για το βιβλίο: Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο, 1942-44: τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, Εστία, Αθήνα 2013, 257 σ.

Από μία άποψη, η ιστορία μοιάζει με τις φυσικές επιστήμες κατά τούτο: μπορείς να επιλέξεις να δεις τον κόσμο από πολύ μακριά (θα έκανες τότε κοσμολογία) είτε από πολύ κοντά (θα έκανες τότε βιολογία). Καμία από τις δύο προοπτικές δεν είναι λιγότερο ενδιαφέρουσα ή λιγότερο χρήσιμη, παρότι η κάθε μία καταλήγει προφανώς σε διαφορετικές θεάσεις της πραγματικότητας, συνεπώς σε διαφορετικά συμπεράσματα. Υπάρχει όμως μια διαφορά με την επιστήμη της ιστορίας. Η ιστορία οφείλει να συνδυάζει τις δύο αυτές θεάσεις, ταυτοχρόνως και παραλλήλως. Με άλλα λόγια, ο ιστορικός πρέπει να χρησιμοποιεί μαζί το μικροσκόπιο και το τηλεσκόπιο, λίγο το ένα και λίγο το άλλο. Το τηλεσκόπιο του επιτρέπει να δει τα πράγματα από απόσταση, να έχει τη μεγάλη εικόνα, και να μπορεί να κάνει τις συγκρίσεις με τις υπόλοιπες εθνικές εμπειρίες –όταν μιλάμε για τη νεωτερικότητα. Από την άλλη, το μικροσκόπιο του δίνει τη δυνατότητα να κατέβει στο επίπεδο των πραγματικών ανθρώπων και των πραγματικών εμπειριών. Και τα δύο αυτά μαζί είναι που συνιστούν την επιστήμη της ιστορίας. Όταν δεν καταφέρνει να συνδυάσει και τις δύο μεθόδους, κινδυνεύει είτε να χάσει τα μεγάλα σχήματα που είναι απαραίτητα για να καθοδηγούν τη σκέψη μας είτε να μην καταλάβει τι γίνεται με τις πρακτικές των ατομικών υποκειμένων, χωρίς τα δράματα των οποίων η ιστορία γίνεται μια άσκηση γενικολογίας.

Αν επισημαίνω αυτή την μάλλον αυτονόητη σε κάθε επαγγελματία ιστορικό διάσταση είναι διότι στις περιόδους που συμβαίνουν «μεγάλα γεγονότα», τα οποία δημιουργούν πολώσεις και τραύματα τόσο βαθιά και εκτεταμένα, η ματιά μας θολώνει. Και η μελέτη ενός εμφυλίου πολέμου συνιστά όχι μόνο ένα μεγάλο γεγονός, αλλά κι ένα εξαιρετικά περίπλοκο στην αποδόμησή του φαινόμενο, εύκολο να οδηγήσει σε παρερμηνείες. Πόσο μάλλον που κανένας εμφύλιος δεν τελειώνει όταν σταματάει η κλαγγή των όπλων. Οι αντιπαραθέσεις διαρκούν στη συνέχεια για χρόνια, στο επίπεδο της δημόσιας μνήμης και της δημόσιας ιστορίας. Θα έλεγα όμως ότι συχνά συνεχίζονται και στον βουβό εσωτερικό κόσμο των ατομικών υποκειμένων και των άφατων οικογενειακών ιστοριών. Αλλά, βέβαια, γι' αυτά είναι άλλοι ειδικότεροι να μιλήσουν.

Ο Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος διδάσκει σύγχρονη πολιτική ιστορία στο ΤΕΙ Πελοποννήσου. Είναι επίσης γραμματέας σύνταξης του περιοδικού Νέα Εστία.

Καθώς ο ελληνικός Εμφύλιος είναι από τα περισσότερο μελετημένα θέματα σε σύγκριση με άλλα της ελληνικής ιστορίας, δεν έχει νόημα να περιγράψω τις διαδρομές της ημεδαπής ιστοριογραφίας μεταπολεμικά. Έχουν ειπωθεί από πολλούς, πολλές φορές. Θα ήθελα μόνο να σταθώ στο ζήτημα της μακρο- και μικρο-ιστορίας, τα οποία έθιξα στην αρχή. Για διαφόρους λόγους, οι μελετητές της περιόδου, μέχρι σχετικά πρόσφατα, έβλεπαν τα πράγματα από πολύ ψηλά και από ένα στρατόπεδο και μόνο. Προσπαθούσαν, δηλαδή, από τη μία να κατανοήσουν την εσωτερική σύγκρουση κυρίως μέσα από την ιδεολογική αντιπαράθεση φασισμού-αντιφασισμού, όπως ήταν αυτή οργανωμένη στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο, και από την άλλη να αποδώσουν το δίκιο και το άδικο, στη μία ή την άλλη πλευρά, ανάλογα με τη δική τους ένταξη και τα κυρίαρχα στερεότυπα. Έτσι, το αποτέλεσμα ήταν αρκετά συχνά είτε η υποταγή σε κάποια μεγάλα αφηρημένα σχήματα («ελεύθερος κόσμος-Παραπέτασμα» ή «φασισμός-αντιφασισμός» κλπ.), είτε μια ιστορία-δικαστήριο που αναζητούσε ενόχους, πάντοτε προφανώς ερήμην των ατομικών υποκειμένων που ήταν και οι πραγματικοί πρωταγωνιστές του δράματος. Πλάι σε αυτά, φυσικά, είχε αναπτυχθεί και ένας ολόκληρος κλάδος απομνημονευμάτων τοπικού ενδιαφέροντος, ιδίως από πρώην «καπετάνιους» και «οπλαρχηγούς», που δεν τα αναφέρω καθότι δεν συνιστούν προφανώς επιστημονικές μελέτες, αλλά τα οποία διαμόρφωναν με τον τρόπο τους τούς πολέμους μνήμης που παίζονται για καιρό μετά από τέτοιες καταστροφές. Υπήρχαν και εξαιρέσεις σε αυτά που περιγράφω, και δεν είναι σκοπός μου εδώ να εμφανιστώ εξυπνότερος των προηγούμενων, βασιζόμενος στην εκ των υστέρων σοφία της συσσωρευμένης γνώσης και της μεγαλύτερης χρονικής απόστασης που γιατρεύει πάντοτε όλες τις πληγές.

Ακριβώς, όμως, επειδή σήμερα τα φαντάσματα του παρελθόντος έχουν πάψει να μας επισκέπτονται (ελπίζω τουλάχιστον), υπάρχουν οι προϋποθέσεις να δούμε αλλιώς τα πράγματα. Δεν είναι στις προθέσεις μου να υποστηρίξω ότι έχει πάψει να έχει σημασία η μακρο-ιστορία όσον αφορά το ελληνικό παράδειγμα. Η ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου ήταν, με όλα τα προνεωτερικά της χαρακτηριστικά, μια κοινωνία που παρακολουθούσε από κοντά πολλές από τις αντιφάσεις της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας, τουλάχιστον στο επίπεδο των πολιτικών συγκρούσεων. Φυσικά, η Ελλάδα ενεπλάκη μόνο εμμέσως στη δίνη του Μεγάλου Πολέμου, δεν χαρακτηριζόταν από έντονους ταξικούς ανταγωνισμούς κλπ όμως όλα αυτά δεν αρκούσαν για να την κάνουν «μη ευρωπαϊκή» στα μεγάλα της διακυβεύματα. Θα σταθώ ιδιαιτέρως σε δύο χαρακτηριστικά που τα μοιραζόταν με την Εσπερία της εποχής του Μεσοπολέμου: στο εμφυλιοπολεμικό κλίμα που σοβούσε σε μεγάλο μέρος της περιόδου και στη στρατιωτικοποίηση της ζωής. Σε ένα σχετικά πρόσφατο βιβλίο του (*À feu et à sang. De la guerre civile européenne 1914-1945*, 2007)[1] –πολύ σημαντικό κατά την άποψή μου- ο ιταλογάλλος ιστορικός Έντζο Τραβέρσο επιχειρεί με αρκετά πρωτότυπο τρόπο (αν και όχι πρώτος[2]) να ερμηνεύσει την περίοδο 1914-1945, μέσα από το πρίσμα του «εμφυλίου». Διαπιστώνει, δηλαδή, ότι το είδος εκείνο του πολέμου που περιγράφουμε ως «εμφύλιο» και ο οποίος απαντάται την περίοδο του Μεσοπολέμου –σε αγριότερη ή ηπιότερη μορφή και σε μικρότερη ή πιο γενικευμένη έκταση– σε μια σειρά ευρωπαϊκών κοινωνιών (στη Γερμανία, την Ιταλία, την Ισπανία, την Αυστρία κ.α.), ακολουθείται πλέον και από τα κράτη στις μεταξύ τους συγκρούσεις. Όπως εξηγεί, υπάρχουν τρεις πολεμικές συγκρούσεις μεγάλης ιδεολογικής σημασίας και σημαντικής γεωπολιτικής και γεωστρατηγικής σπουδαιότητας για την ευρωπαϊκή ήπειρο στην περίοδο του Μεσοπολέμου, οι οποίες παίρνουν τον

χαρακτήρα εμφυλίου, χωρίς όμως να αφορούν μόνο το εσωτερικό μέτωπο: είναι η Ρωσική Επανάσταση του 1917, ο Ισπανικός Εμφύλιος και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Σε αυτές τις τρεις μεγάλες συγκρούσεις που αποκτούν ευρύτερο διεθνές ενδιαφέρον και στις οποίες εμπλέκονται άμεσα και ξένοι παράγοντες με εκτεταμένο και αποφασιστικό τρόπο, αλλάζει το περιεχόμενο του πολέμου ως jus publicum europaeum, το είδος δηλαδή του πολέμου, το οποίο γινόταν μόνο μεταξύ κρατών που σέβονταν τους βασικούς κανόνες διεξαγωγής του, και μετατρέπεται σε μια ολοκληρωτική, υπαρξιακή θα έλεγα, σύγκρουση (λόγω και των έντονων ιδεολογικών του διαστάσεων), στη διάρκεια της οποίας καταργούνται ή καταρρέουν θεμελιώδεις νόρμες του ευρωπαϊκού πολιτισμού, οι οποίες θεωρούνταν ως τότε ταμπού. Η αγριότητα στο πεδίο των μαχών, η χρήση όπλων μαζικής καταστροφής, η αδιαφορία για τις παράπλευρες απώλειες αμάχων (που κάποτε γίνονται και επί τούτου στόχος των στρατών), τα φρικτά εγκλήματα από ή εναντίον ανταρτών, ακόμη και το ίδιο το ολοκαύτωμα των Εβραίων, μια ασύλληπτη στην έκτασή της και στην εκτέλεσή της γενοκτονία, όλο αυτό το λουτρό αίματος πρέπει να κατανοηθεί μέσα από το πρίσμα του ενδοευρωπαϊκού εμφυλίου, όπου η βία έχει πάψει πια να είναι μόνο εργαλειακή. Και βεβαίως, εδώ δεν θα πρέπει να ξεχάσει κανείς και τους κανονικούς εμφυλίους πολέμους που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό ορισμένων κρατών, τα οποία έχουν εμπλακεί στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εμφύλιοι που επίσης υπακούουν συχνά σε μια προπολιτική μορφή σύγκρουσης, χωρίς κανόνες ή μάλλον με κανόνες που δεν έχουν σχέση με τα αξιακά συστήματα του ευρωπαϊκού 19ου αιώνα (τουλάχιστον εντός της γηραιάς ηπείρου, διότι οι ευρωπαίοι αποικιοκράτες ήταν εξίσου φρικτοί όταν έβγαιναν εκτός των συνόρων προς αναζήτηση νέων εδαφών και πλουτοπαραγωγικών πηγών).

Ακούγεται εν πρώτοις παράδοξο, διότι έχουμε την τάση να θεωρούμε την ελληνική κοινωνία της εποχής όχι και τόσο ευρωπαϊκή, όπως είπαμε. Και όμως, σε αυτό το ιστορικό μονοπάτι κινείται και η ίδια, την εποχή εκείνη –προφανώς στη βάση των ιδιαιτεροτήτων της. Στην Ελλάδα, ο Εμφύλιος έλαβε τη μορφή του άγριου ανταγωνισμού βενιζελικών και φιλοβασιλικών, σε υψηλό και χαμηλό επίπεδο, ενώ η εμπέδωση του πνεύματος του μιλιταρισμού απέκτησε διάφορες εκφράσεις, από το κίνημα των Επίστρατων (που ήταν αντικαπιταλιστικό, ξενοφοβικό κλπ.) μέχρι τη συμμετοχή του στρατού ως ισότιμου παίκτη στο πολιτικό παιχνίδι, με τα προνουντσιαμέντα να διαδέχονται το ένα το άλλο, και με έναν στρατιωτικό, τον Ι. Μεταξά, να έρχεται να επιλύσει τα αδιέξοδα του μεσοπολεμικού κοινωνικο-πολιτικού ανταγωνισμού με μια φιλοφασιστική δικτατορία. Αλλά ταυτόχρονα, το ελληνικό κράτος ήταν στην ουσία και παρέμεινε μέχρι τη δεκαετία του '70, ένα απάνθισμα τοπικισμών και τοπικών ιδιαιτεροτήτων, με μικρό βαθμό ομογενοποίησης. Το τι γινόταν στην Πελοπόννησο που είχε ενταχθεί στην ελληνική επικράτεια το 1832 είχε μικρή σχέση με εκείνα που συνέβαιναν με περιοχές που εντάχθηκαν στο εθνικό Σώμα 80 χρόνια μετά, και πάντως οι λόγοι των διαφοροποιήσεων δεν είχαν να κάνουν μόνο με τη χρονιά ένταξης στη μητέρα πατρίδα. Κι έτσι, το νεωτερικό και το παραδοσιακό αλληλοπροσδιορίζονταν διαρκώς, με λιγότερο ή περισσότερο συγκρουσιακό τρόπο, όχι μόνο μέσα στην ίδια κοινότητα αλλά και μέσα στο ίδιο το άτομο. Όποιος θέλει, λοιπόν, να γράψει την ιστορία της περιόδου και να την αναγνώσει μέσα είτε μόνο από τα μεγάλα σχήματα είτε μόνο από τις μικρο-ιστορίες, θα τα δει μισά τα πράγματα.

Εκεί έγκειται, κατά την άποψή μου, και η επιτυχία της μελέτης του Βαγγέλη Τζούκα για το εδεσίτικο αντάρτικο στην Ήπειρο: μπορεί και εντάσσει τη μικρο-ιστορία στη μακρο-ιστορία, και δεύτερον κατεβαίνει στη βρώμικη πραγματικότητα των πραγματικών ανθρώπων, εκεί που μετράνε άλλα πράγματα από τους ιδεαλισμούς μας· και όλα αυτά που λέμε εμείς εδώ, μερικές φορές δεν έχουν ουδεμία σημασία, αν θέλουμε να είμαστε ειλικρινείς.

Υπάρχει κι ένα ακόμη γενικό ερμηνευτικό εργαλείο που χρησιμοποιεί ο Βαγγέλης Τζούκας στο εν λόγω βιβλίο του. Είναι το δίπολο νεωτερικό/παραδοσιακό το οποίο είναι το απαραίτητο σημείο ζεύξης ανάμεσα στη μακρο-ανάλυση και τη μικρο-ανάλυση. Υπό το φως του μπορούμε να κατανοήσουμε πώς ακριβώς συναντάται η μακρά διάρκεια με τη βραχεία διάρκεια, για να το πούμε με μπρωντελικούς όρους (κι όχι τυχαία, το όλο θέμα αφορά πληθυσμούς μεσογειακών περιοχών από εκείνες στις οποίες στηρίχθηκε το κλασικό σχήμα του μεγάλου γάλλου ιστορικού). Τι υποστηρίζει επ' αυτού ο συγγραφέας; Για ποικίλους ανθρωπολογικούς (πατερναλιστικές κοινωνίες), γεωφυσικούς (ορεινές κοινωνίες) και ιστορικούς λόγους, για τις τοπικές κοινωνίες της ορεινής Ηπείρου ο χρόνος ακολουθεί τους αργούς ρυθμούς του Μεσαίωνα. Θα πρότεινα ένα, κατά την άποψή μου, ενδιαφέρον πείραμα: αν από το βιβλίο του, βγάζαμε για μια στιγμή τις χρονολογίες, και αρχίζαμε να μιλάμε σε ένα αφηρημένο ιμπρεσιονιστικό επίπεδο, νομίζω ότι θα βιώναμε μια φοβερή έκπληξη. Το βιβλίο περιγράφει έναν κόσμο που μοιάζει εντυπωσιακά με κοινωνίες της ύστερης οθωμανικής περιόδου, στον ελλαδικό χώρο ή της ελληνικής επανάστασης του 1821: αραιοκατοικημένα μικρά χωριά της αυτοκατανάλωσης, εντονότατος τοπικισμός, κοινωνικός συντηρητισμός, έντονη πατριαρχία, υψηλότατος αναλφαβητισμός, μεγάλη επιρροή του θρησκευτικού στοιχείου, και μαζί αρματολίκια, φάρες και φατρίες, κουμπαριές, ληστρικές μέθοδοι ως κανονικότητα, βεντέτες, διαρκείς μικροί εμφύλιοι· με μια λέξη: ένας προνεωτερικός κόσμος περιορισμένων οριζόντων που ζει σε μεγάλη απόσταση από την υπόλοιπη χώρα.

Οι ιστορικοί είναι φυσικά εξοικειωμένοι με τις μεγάλες διάρκειες και την υπόγεια επιβίωση πρακτικών και φαινομένων, ακόμη και για αιώνες, σε μια κοινωνία. Αλλά και πάλι, νομίζω ότι εδώ είμαστε ενώπιον μιας σαφούς ιδιαιτερότητας τουλάχιστον για τον κόσμο της Ευρώπης. Παρότι τα γεγονότα που περιγράφει το βιβλίο διαδραματίζονται στα μέσα του 20ού αιώνα, ο χρόνος μοιάζει σχεδόν σαν να έχει σταματήσει για τους τοπικούς πληθυσμούς που παραμένουν σε νοοτροπίες και πρακτικές, οι οποίες λίγο έχουν διαφοροποιηθεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και μετά.

Βέβαια, η ιδιαιτερότητα αυτή μπορεί να εξηγηθεί σε μεγάλο βαθμό. Αναφερόμαστε εδώ στην περιοχή της Ηπείρου, σε μια επαρχία της Ευρώπης που παρέμενε η πλέον φτωχή, μέχρι πρόσφατα. Μια περιοχή σε πολύ μεγάλο βαθμό ορεινή και άρα απομονωμένη, με υποτυπώδεις υποδομές και κτηνοτροφικό/αγροτικό κατά βάση πληθυσμό, που ζει στο πλαίσιο της αυτοκατανάλωσης. Όχι φυσικά παντού, και όχι με τον ίδιο τρόπο.

Σε μια τέτοιου τύπου κοινωνία τα μεγάλα σχήματα του «ευρωπαϊκού εμφύλιου» δεν μπορούν να εφαρμοστούν στην κυριολεξία τους παρά μόνο αν αγνοήσουμε πολλές από τις πραγματικές διαστάσεις της. Κι όμως δεν είναι ότι τα μεγάλα σχήματα στερούνται εδώ σημασίας. Ένας πόλεμος φέρνει τα πάνω κάτω σε μια κοινωνία. Οι πολιτικές, κοινωνικές, δημογραφικές ανακατατάξεις που συνταράσσουν μια ολόκληρη χώρα σε περίοδο ξενικής κατοχής φθάνουν κάποια στιγμή και στο πιο απομακρυσμένο χωριό της επικράτειας. Η οργάνωση του αντάρτικου, είτε με τη μορφή του ΕΔΕΣ είτε με τη μορφή του ΕΛΑΣ, διαμορφώνει νέα δεδομένα για τις τοπικές κοινωνίες. Κι ενώ η οργάνωση του εδε-

σίτικου αντάρτικου δείχνει να σέβεται και να υιοθετεί –για λόγους προφανώς μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας– τις τοπικές νοοτροπίες και πρακτικές (δηλ. αυτό τον προνεωτερικό κόσμο των ληστών και των κουμπουροφόρων), ο ΕΛΑΣ φέρνει τους πληθυσμούς ενώπιον νέων πραγματικοτήτων, οι οποίες εν τέλει συνδέουν τις τοπικές κοινωνίες με την εθνική κοινωνία και τελικά με τα ευρωπαϊκά διακυβεύματα. Ο συγγραφέας δείχνει, βέβαια, ότι το δίπολο κομμουνιστής/αντικομμουνιστής δεν μπορεί να έχει ιδιαίτερη ισχύ στο δεδομένο πλαίσιο κοινωνιών της «τιμής και της ντροπής», όπου το πνεύμα του τοπικισμού είναι εντονότερο από οποιαδήποτε ιδεολογική ταυτότητα. Και δεν είναι περίεργο, ας πούμε, που ο Ναπολέων Ζέρβας δεν ιδρύει τον ΕΔΕΣ με παντιέρα του τον «αντικομμουνισμό», αρχικά μάλιστα υποστηρίζει σοσιαλιστικές ιδέες, και συνεργάζεται με τους Ελασίτες. Συνεπώς, δεν έχει νόημα αρχικά αυτή η διάκριση, αλλά αποκτάει μόνο μέσα από τη δυναμική του ανταγωνισμού για την ηγεμονία επί των πληθυσμών. Όμως, δεν παύουν οι κοινωνίες αυτές να έχουν εμπλακεί, με ή χωρίς τη θέλησή τους, σε μια δίνη, στην ίδια δίνη, που διαλύει ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο, ολόκληρο τον πλανήτη. Και ας προσέξουμε και τούτο που μοιάζει αυτονόητο, αλλά δεν είναι: ο προνεωτερικός τους χαρακτήρας δεν εμποδίζει τις κοινωνίες αυτές να υιοθετήσουν, όπως πολλές άλλες νεωτερικές κοινωνίες στο κέντρο της Ευρώπης, τον ρόλο του παρτιζάνου. Κάνουν δηλαδή οργανωμένη αντίσταση στον κατακτητή, όπως σε όλη την Ευρώπη, και το κάνουν αυθόρμητα και με κόστος τη ζωή τη δική τους και των οικογενειών τους. Το κάνουν όμως με τον τρόπο που ξέρουν, με τον τρόπο που τους υπαγορεύει ο κόσμος τους, ένας κόσμος της παράδοσης και της οικονομίας της βίας, αν και όχι πάντα. Πώς αλλιώς, όμως, θα μπορούσαν να το κάνουν;

Και έτσι το βιβλίο, χωρίς περιττές θεωρητικολογίες περί νεωτερικότητας κλπ., μας δείχνει αβίαστα πώς ακριβώς λειτουργεί το καμίνι της ιστορίας, ιδίως όταν φουντώνει και κατακαίει τα πάντα. Αλλά γι' αυτό η ιστορία είναι πανούργα. Διότι καταφέρνει τελικά να σπάσει το κέλυφος ακόμη και μιας τόσο κλειστής κοινωνικής δομής και να υποχρεώσει τα υποκείμενα να αλλάξουν τους χρόνους τους και τον βηματισμό τους. Από αυτή την άποψη, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η παρατήρηση του συγγραφέα για την αλλαγή που επέρχεται στις εσωτερικές ισορροπίες των τοπικών κοινοτήτων π.χ. μετά την ήττα του ΕΛΑΣ τον Δεκέμβριο του 1944 στην Αθήνα, μια πόλη που μέχρι πρότινος ήταν για την Ήπειρο μια μακρινή πρωτεύουσα με μικρή επιρροή. Κι όμως, η ήττα του ΕΛΑΣ στο εθνικό κέντρο σηματοδοτεί αλυσιδωτές εξελίξεις μέχρι και στα ατάραχα βουνά των Τζουμέρκων.

Έτσι είναι, μόλις προσγειωθούμε στην καθόλου γοητευτική πραγματικότητα των ίδιων των ανθρώπων. Τους βλέπουμε άλλοτε να ξεδιπλώνουν όλη τη μικρότητά τους για να σώσουν το τομάρι τους και άλλοτε να είναι έτοιμοι να δώσουν και τη ζωή τους για την τιμή τους ή για τον αρχηγό τους. Ο ήρωας και το κάθαρμα συχνά συνυπάρχουν στο ίδιο πρόσωπο, δύσκολα ξεχωρίζεις το ένα από το άλλο, τα χνώτα των ανθρώπων της βιοτής και της ανάγκης αλλά και του αρχοντοχωριάτη δεν βρωμούν παρά μόνο στις εικόνες της τηλεόρασης. Ο συγγραφέας τούς φέρνει όλους αυτούς ενώπιόν μας, όπως είναι, αντιφατικοί και τρομαγμένοι, σκληροί, υπολογιστές αλλά και ανθρώπινοι. Με τον τρόπο αυτό, όμως, μπορούν και αποκτούν λόγο και τα ατομικά υποκείμενα. Τον λόγο που τους ανήκει δικαιωματικά, και που είναι μέρος της δουλειάς του ιστορικού να τον αναδείξει και να τον αποκαταστήσει. Αυτό είναι το άλλο ωραίο κομμάτι του βιβλίου. Ο συγγραφέας του δεν αισθάνεται την ανάγκη να πάρει θέση υπέρ του ενός ή του άλλου. Υπάρχουν σαφώς περιστατικά ανείπωτης αδικίας και καταφανέστατων εγκλημάτων, όπως αυτά που γίνονται μόνο σε εμφυλίους, όταν δηλαδή το υφιστάμενο δικαιικό και πολιτισμικό κανονιστικό πλαίσιο έχει καταρρεύσει, και η βία αποκτά τη δική της δυναμική, γίνεται σχεδόν αυτοσκοπός. Όμως δεν είναι αυτό δική μας δουλειά να το κρίνουμε.

Διακρίνει κανείς τελευταία, είναι αλήθεια, μια τάση να εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας και θα έλεγα τη συμπόνια μας σε εκείνη την γκρίζα ζώνη όσων αρνούνται, αδιαφορούν ή δυσκολεύονται να πάρουν μέρος σε μια γενικευμένη σύγκρουση. Σε εκείνους που μένουν απαθείς ή ουδέτεροι, για τους δικούς τους διαφορετικούς λόγους. Για τις περίφημες σιωπηρές πλειοψηφίες, που λέμε. Σωστό είναι αυτό για τους καιρούς ειρήνης και δημοκρατίας, όταν τα μειοψηφικά άκρα προσπαθούν να επιβάλουν τη λογική τους πάνω στις πλάτες μιας ολόκληρης κοινωνίας που θέλει να ζήσει μια ήρεμη δημοκρατική ζωή. Όταν αναφερόμαστε, ωστόσο, σε έναν εμφύλιο, το ενδιαφέρον είναι να κατανοήσουμε τη λογική των δρώντων υποκειμένων, εκείνων δηλαδή που στρατεύονται στη μια ή την άλλη παράταξη (ή και μεταπηδούν από τη μια παράταξη στην άλλη), και οι οποίοι κάποτε λερώνουν τα χέρια τους με αίμα. Με το αίμα του συντοπίτη τους. Αυτή είναι, λοιπόν, η άλλη αρετή του βιβλίου. Δεν επιθυμεί να κρίνει, αλλά να καταλάβει όλους όσοι μπαίνουν στο παιχνίδι και καίγονται –διότι σε έναν εμφύλιο όλοι καίγονται, λιγότερο ή περισσότερο. Επιχειρεί να εξετάσει την ανθρωπολογική διάσταση της βίας και όχι να δικάσει τις προθέσεις και τις πράξεις των πρωταγωνιστών. Εξηγείται, νομίζω, αυτό σαφώς από τη νεαρή ηλικία του συγγραφέα, η οποία του επιτρέπει να έχει την απαιτούμενη αποστασιοποίηση από τα γεγονότα (η ηλικία του επιστήμονα έχει σημασία στις κοινωνικές επιστήμες). Αλλά δεν αρκεί αυτό για να δώσει επαρκή εξήγηση. Οφείλεται, έχω την εντύπωση, και στην ιστορική του παιδεία, και –ας μου επιτραπεί να πω– σε μια επιστημονική ηθική που αρνείται να χωρίσει τον κόσμο σε «καλούς και κακούς». Κριτική στα δρώντα υποκείμενα του παρελθόντος σημαίνει να μπορείς να «μπεις στα παπούτσια τους», είναι να κρίνεις τους ανθρώπους με βάση τα δικά τους αξιακά κριτήρια. Μόνο που αυτό φυσικά προϋποθέτει ότι εκείνα τα διακυβεύματα δεν έχουν πια καμία ισχύ για εμάς σήμερα. Έχουν άραγε; Πιστεύω ότι τέτοια βιβλία διαθέτουν –είτε το επιδιώκουν είτε όχι– και μια έντονη ηθική διάσταση: να κλείσουν τους λογαριασμούς με το συλλογικό παρελθόν μας, με τρόπο ψύχραιμο και γενναιόδωρο. Να μας βοηθήσουν να θάψουμε οριστικά τα κόκαλα των προγόνων μας και να τους απευθυνόμαστε πια ωσάν ιστορικό παρελθόν ούτε σαν εφιάλτες ούτε σαν αγίους.

Το βιβλίο τελειώνει έχοντας επίγνωση ότι η ιστορία αυτή συνεχίζεται μέσα από τους απογόνους εκείνων των τραγικών πρωταγωνιστών, διότι η ιστορία συνεχίζεται ακόμη κι ο κόσμος να γυρίσει ανάποδα, όπως σε έναν εμφύλιο. Μεταπολεμικά, η κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα της Ηπείρου θα επικαθοριστεί με καταλυτικό τρόπο από τα τεκταινόμενα στην περίοδο της Κατοχής, ο αντικομμουνισμός θα είναι εντονότερος, η δεξιά παράταξη θα αποκτήσει εκεί για δεκαετίες ισχυρά ερείσματα, ενώ και η πολιτική πατρωνία θα είναι ο βασικός τρόπος οργάνωσης των πολιτικών σχέσεων. Στη δημόσια μνήμη, εξάλλου, θα κυριαρχήσει το κλασικό στερεότυπο του κομμουνιστή συμμορίτη, και ορισμένα εγκλήματα των τελευταίων την περίοδο του Εμφυλίου θα αναχθούν σε τρανή απόδειξη του μέλλοντος που ετοίμαζαν οι «κόκκινοι», αν είχαν τελικά επικρατήσει. Αυτή είναι μια άλλη ιστορία, βέβαια, η ιστορία των διαθλάσεων του παρελθόντος, όχι λιγότερο ενδιαφέρουσα κι επίσης όχι επαρκώς μελετημένη, σε τοπικό επίπεδο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Enzo Traverso, *Δια πυρός και σιδήρου. Περί του ευρωπαϊκού εμφυλίου πολέμου, 1914-1945*, μτφρ. Γ. Ευαγγέλου, επιμ. Ν. Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2013.

2 Ο γνωστός γερμανός ιστορικός Ερνστ Νόλτε είναι μάλλον ο πρώτος που το έκανε πιο συστηματικά, αν και ο δικός του σκοπός είχε πιο σαφή ιδεολογικά κίνητρα.

ΑΣΠΑΣΙΑ (ΣΙΣΣΥ) ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ

ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΠΡΟ(Σ)ΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΗΧΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Για το βιβλίο: Ελένη Καλλιμοπούλου / Αλεξάνδρα Μπαλάντινα (επιμ.), *Εισαγωγή στην εθνομουσικολογία*, Ασίνη, Αθήνα 2014, 392 σ.

Ο τόμος *Εισαγωγή στην εθνομουσικολογία* διεκδικεί τη θέση του ως ένα ιδιαίτερο μεταίχμιο. Αν και τα κείμενα που περιέχονται σταχυολογήθηκαν και μεταφράστηκαν με σκοπό την παρουσίαση στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, για πρώτη φορά με τρόπο συστηματικό και περιεκτικό, της ιστορικής πορείας της εθνομουσικολογίας και των θεωρητικών και μεθοδολογικών ζητημάτων που την απασχολούν, η έκδοσή του έρχεται ταυτόχρονα να επιτρέψει μια αναστοχαστική ματιά πάνω στο μελαγχολικό, μέχρι πρόσφατα, σώμα των εκδόσεων εθνομουσικολογίας και ανθρωπολογίας της μουσικής στη χώρα μας. Συνιστά αυτός ο τόμος, θα έλεγε κανείς, ένα ορόσημο, καθώς επιτρέπει την κατανόηση της θέσης που καταλαμβάνουν στη γενεαλογία της επιστημονικής αυτής πειθαρχίας οι ήδη μεταφρασμένες εκδοτικές συμβολές.[1]

Φωτίζοντας τη διαδρομή, και κυρίως τα σημεία μετάβασης, μιας κατεξοχήν διεπιστημονικής πειθαρχίας –στη μορφή που αυτή εξέλαβε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο–, ο τόμος συνιστά μια άρτια επιμελημένη έκδοση που συγκεντρώνει και πλαισιώνει με τρόπο ευσύνοπτο και κατατοπιστικό τρεις ενότητες άρθρων. Αυτές διερευνούν στη διεσταλμένη ή εθνογραφική εκδοχή τους τα θεμελιώδη ερωτήματα που θέτει η εθνομουσικολογία για τον κόσμο, τους μουσικούς δημιουργούς και τη μουσική δημιουργία.

Η Ασπασία (Σίσσυ) Θεοδοσίου διδάσκει κοινωνική ανθρωπολογία στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου. Διδάσκει επίσης στη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών του ΕΑΠ και συνεργάζεται ερευνητικά με το Πανεπιστήμιο του Manchester. (theodosiou@teiep.gr, aspasia.theodosiou@manchester.ac.uk)

Αρυόμενη τη σημασία της από τη διαπολιτισμική εθνογραφική εμπειρία, τα ζητήματα που θέτει η εθνομουσικολογία ως πρακτική και ως πεδίο λόγου δεν απασχολούν μόνο τους ειδικούς, αλλά αποδεικνύονται καίρια για μουσικούς και μουσικόφιλους. Θεματικές γενικές, όπως η οικουμενικότητα της μουσικής, η ιστορία των μουσικών επαφών ανάμεσα στη Δύση και τον υπόλοιπο κόσμο, αλλά και ειδικότερες όπως η θέση της συναισθηματικότητας και η σχέση της με τη μουσική αισθητική και την πολιτισμική διαφορά, οι έξω-μουσικοί παράγοντες που καθορίζουν το μουσικό βίωμα, η σχέση «αμοιβαίας εναρμόνισης» ανάμεσα στο κοινό και τους ακροατές, η μουσική ως σύμβολο μιας απεχθούς πολιτικής ή ως ύψιστη, καλλιτεχνική εμπειρία, η ιδιαίτερη σημασία της σωματικής εμπειρίας και γνώσης, η αντίληψη της χρονικότητας κατά της διάρκεια μιας μουσικής παράστασης, η μουσική ως προϊόν καθώς και άλλα, καθιστούν την εθνομουσικολογία δυναμικό πεδίο άρθρωσης επίκαιρων προβληματισμών και στοχασμών που απασχολούν μια πληθώρα αναγνωστών.

Τα κείμενα

Το βιβλίο συγκεντρώνει μερικά από τα πλέον σημαντικά κείμενα αναφοράς στο πεδίο της αγγλοσαξωνικής και αμερικανικής εθνομουσικολογίας που εκτείνονται χρονικά από το 1977 έως το 2009. Στην πρώτη ενότητα άρθρων με τίτλο «Ταυτότητα της εθνομουσικολογίας» παρουσιάζονται κείμενα που εστιάζουν στην ιστορική επισκόπηση των μεταβολών που συντελέστηκαν στον κλάδο, με άξονα θεμελιώδη ζητήματα ταυτότητάς του, όπως η σχέση του με την ανθρωπολογία και οι καταβολές του στη συγκριτική μουσικολογία. Τα ζητήματα αυτά αντηχούν συνάμα και τον διττό προσανατολισμό της εθνομουσικολογίας –ανθρωπιστικό και επιστημονικό– και εξηγούν τη βαθιά, καταστασιακή αμφιθυμία της. Ταυτόχρονα όμως θέτουν στο προσκήνιο τις ανεπάρκειες και προκλήσεις, επιστημολογικές και μεθοδολογικές, που αυτή έρχεται να αντιμετωπίσει, τη στιγμή ακριβώς της διεύρυνσης του αντικειμένου της, όταν από τα τέλη της δεκαετίας του ’70 οι εθνομουσικολόγοι στρέφονται στη μελέτη οικείων πολιτισμών και σύγχρονων μουσικών φαινόμενων. Ακολουθώντας πιστά τα βήματα που ακολούθησαν προηγουμένως οι ανθρωπολόγοι, οι εθνομουσικολόγοι απομακρύνονται από εντρυφήσεις σε μακρινές και εξωτικές μουσικές παραδόσεις, τόπους γεωγραφικά απομονωμένους και μουσικές επιτελέσεις περιχαρακωμένες και «αυθεντικές»· θεωρώντας ως αντικείμενό τους «όλες οι μουσικές του ανθρώπου» έρχονται να προτείνουν, μεταξύ άλλων, την εννοιολόγηση της μουσικής ως «εκφραστικό πολιτισμό», σύμφωνα με τη διατύπωση της Reyes στο άρθρο της που συμπεριλαμβάνεται στον τόμο.

Υιοθετώντας ένα νήμα αφήγησης που ρέει και δημιουργεί διάλογους με πολλά από τα άρθρα που προηγούνται αλλά και έπονται, η δεύτερη ενότητα παρουσιάζει άρθρα που εστιάζουν στην επιτόπια εθνομουσικολογική έρευνα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τους κανόνες επαγγελματικής δεοντολογίας που τη διέπουν, τη σημασία της μουσικής σημειογραφίας στην εθνομουσικολογική έρευνα, και τη μουσική επιτέλεση (τρόποι εννοιολόγησης και ανάλυσης αυτής). Συνιστώντας μια ενότητα με ιδιαίτερο εκπαιδευτικό περιεχόμενο, επιτρέπει (κυρίως μέσω της αναφοράς στην επιτόπια έρευνα) τη διερεύνηση της μετάβασης που υπέστη ο κλάδος από τις θετικιστικές επιστημονικές θεωρίες προς την ερμηνευτική κοινωνική θεωρία, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει την απόσταση που έχει διανυθεί από την υιοθέτηση του εθνογραφικού μεθοδολογικού παραδείγματος μέχρι τη σύγχρονη αναστοχαστική επιτελεστική εθνογραφία. Ιδιαίτερη είναι η συμβολή των άρθρων του Baily και του Widdess σχετικά με την εκ-